

Jean-Jacques Rousseau ve Emmanuel Joseph Sieyès'in İrade Kavramları Üzerine Bir İnceleme: Doğrudan ve Temsili Egemenlik

A Study of Concepts of Will in Jean-Jacques Rousseau and Emmanuel Joseph Sieyès: Direct and Representative Sovereignty

Umut Turgut YILDIRIM * Canan KATILMIŞ **

Makale Geliş Tarihi / Received : 08.05.2025
Makale Kabul Tarihi / Accepted : 26.06.2025

ÖZET

Halk egemenliği düşüncesi, modern demokrasilerin meşruiyet temelini oluşturması bakımından önemlidir. Egemenliğin kaynağı ve kullanımına ilişkin tartışmalar, modern siyasal düşüncenin şekillenmesinde kritik bir rol oynamaktadır. Bu çalışma, Jean-Jacques Rousseau'nun **genel irade** ve Emmanuel Joseph Sieyès'in **milli irade** kavramlarını halk egemenliği ve temsili egemenlik ekseninde incelemekte ve bu iki kavramın tarihsel gelişimini ve teorik farklılıklarını tartışmaktadır. Çalışmanın temel amacı, **genel ve milli irade** kavramlarının modern dönem demokratik sistemlerde nasıl yorumlandığını karşılaştırmalı olarak değerlendirmektir. Sosyal bilimlerde yorumsayıcı yaklaşımın benimsediği çalışma, nitel araştırma yöntemleriyle yürütülmüş, ikincil veriler esas alınarak doküman analizi yapılmış; elde edilen bulgular betimsel analiz ile değerlendirilmiştir. Sonuç olarak, Rousseau'nun doğrudan katılımı tecelli eden ve ortak iyiyi hedefleyen genel irade anlayışına karşın Sieyès, ulusun soyut birliğini temsilciler aracılığıyla ifade eden ve modern temsili demokrasilerin temelini oluşturan bir milli irade kavramsallaştırması sunmaktadır. Bu iki farklı irade ve egemenlik tezi, demokrasinin uygulanış biçimi, halkın katılımı ve bireysel özgürlüklerin kapsamı gibi temel konularda ayrımlar içermektedir.

Anahtar Kavramlar: Halk Egemenliği, Temsili Egemenlik, Genel İrade, Milli İrade, Rousseau-Sieyès.

ABSTRACT

The concept of popular sovereignty is exceptionally important as it forms the basis of legitimacy for modern democracies. Discussions concerning the source and exercise of sovereignty play a critical role in shaping modern political thought. This study examines Jean-Jacques Rousseau's concept of the general will and Emmanuel Joseph Sieyès' concept of the national will within the framework of popular and representative sovereignty, discussing the historical development and theoretical differences of these two concepts. The primary objective of this study is to provide a comparative evaluation of how the approaches of general will and national will are interpreted in modern democratic systems. Adopting an interpretivist approach within the social sciences, this study was conducted using qualitative research methods. Document analysis was performed based on secondary data, and the obtained findings were evaluated through descriptive analysis. In conclusion, in contrast to Rousseau's conception of the general will, which manifests through direct participation and aims for the common good, Sieyès presents a conceptualization of the national will that expresses the abstract unity of the nation through representatives and forms the foundation of modern representative democracies. These two distinct theses of will and sovereignty encompass divergences on fundamental issues such as the mode of democratic implementation, popular participation, and the scope of individual liberties.

Keywords: Popular Sovereignty, Representative Sovereignty, General Will, National Will, Rousseau-Sieyès

* Dr. Öğr. Üyesi, İnönü Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, umutturgut.yildirim@inonu.edu.tr, **ORCID No:0000-0003-2676-7157**

** Dr., İnönü Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, canan.katilmis@inonu.edu.tr, **ORCID No:0000-0001-5978-2674**

GİRİŞ

Egemenliğin kaynağı ve kullanımı, siyasal alanın temel konularından biridir. Egemenliğin kimde olduğu ya da olması gerektiği meselesi hem modern-öncesi hem de modern siyasal düşüncenin şekillenmesinde kritik bir rol oynamıştır. Nitekim egemenliğin kaynağına ve kullanım biçimine ilişkin tartışmalar, siyaset felsefesinde her dönem merkezi bir yer tutmuş, doğrudan halk egemenliği ve temsili egemenlik tartışmaları modern siyasal düşünce şekillenirken tartışılan meselelerden olmuştur. Diğer ifadeyle, egemenliğin halkın kendisi tarafından mı, yoksa halk adına seçilmiş temsilciler aracılığıyla mı kullanılması gerektiği meselesi, siyasal alanın en önemli ayrımlarından birini oluşturmuştur. Bu tartışma özellikle Aydınlanma Çağı'nın iki önemli düşünürü olan Jean-Jacques Rousseau ve Emmanuel-Joseph Sieyès ile birlikte belirgin bir dönüşüm geçirmiştir. Rousseau egemenliği halkın ortak iradesine dayandırırken, Sieyès bu iradenin temsili yollarla ifadesini savunmuştur. Her iki düşünür de egemenliği halktan türetmekte hemfikirdir; fakat bu egemenliğin pratiğe nasıl yansması gerektiği konusunda farklı düşünceleri benimsemişlerdir. Rousseau'nun geliştirdiği genel irade kavramı, halkın doğrudan egemenliğine dayalı bir toplum tasavvurunu ortaya koyarken; Sieyès'in savunduğu millî irade anlayışı, modern temsili demokrasilerin meşruiyet zeminlerini oluşturmuştur.

Rousseau ve Sieyès'in yaklaşımları arasında ortaya çıkan bu gerilim, yalnızca kuramsal bir ayrım olarak kalmayıp, modern anayasal demokratik sistemlerde meşruiyetin nasıl inşa edildiğine dair önemli ipuçları sunmaktadır. Rousseau'nun doğrudan demokrasiye ve genel iradeye yaptığı vurgu, özellikle modern toplumların karmaşıklığı ve bireyler arasındaki farklılıklar göz önünde bulundurulduğunda, çoğunluğun tiranlığı ve katılımın etkinliği gibi sorunları gündeme getirmektedir. Sieyès'in temsili modeli ise halk egemenliğini daha kurumsallaşmış ve sürdürülebilir bir yapı içinde değerlendirme imkânı sunmakta; fakat aynı zamanda halkın iradesinin temsili aktörler eliyle ne ölçüde doğru yansıtılabileceği sorusunu da beraberinde getirmektedir (Xhaferi, 2022). Halk egemenliği ve temsili egemenlik arasındaki bu diyalektiği, mevcut çalışmanın da temelini oluşturan ilgili literatür özellikle Rousseau ve Sieyès'in irade kavramları üzerinden çeşitli açılardan irdelemiştir (Atakan, 2007; Baczko, 1988; Beriş, 2008; Carruthers, 2008; Kaya, 2022; Rubinelli, 2016; Williams, 2014). Örneğin halk egemenliğini genel bir perspektifle inceleyen Ochoa Espejo (2015), kavramı halkın birleşik iradesi olarak tanımlarken, temsili egemenlik anlayışının karşısına oturtmaktadır. Çalışmasında özellikle Rousseau'nun kolektif karar alma süreçlerine yaptığı vurgu ile Sieyès'in temsil odaklı yaklaşımı arasındaki farka dikkat çekerek, halkın doğal olarak kimlerden teşkil olduğu ve grup iradesinin nasıl şekilleneceği gibi temel soruları gündeme getirmektedir. Ayrıca iradenin oluşumu ile uygulanması arasındaki farkı bu iki farklı egemenlik yaklaşımının arasındaki temel ayrım noktalarından saymaktadır. Tarhan (2009) da modern ulus-devletin meşruiyet temeli olan halk egemenliği kavramının felsefi kökenlerini inceleyerek Rousseau ve Sieyès'in egemenlik kuramlarını karşılaştırır. Buna göre halk ve millet/ulus kavramları etrafında şekillenen bu iki farklı egemenlik anlayışı arasındaki temel fark, egemenliğin dayandığı kolektif varlığın inşa edilmiş mi yoksa önceden var olan mı olduğudur? Çünkü Rousseau halkın siyasal birlik ile eşzamanlı kurulduğunu; Sieyès ise milletin siyasal düzenden önce var olduğunu ileri sürmektedir.

Rousseau'nun halk egemenliği anlayışını derinlemesine inceleyen Cammack (2025) ise, Rousseaucu egemenliğin tüm üyelerin istekliliğine dayandığını ve karar alma süreçlerine eşit katılımın zorunlu kılındığının altını çizmektedir. Bu durum, çoğulculuğu dışlayabilme ve dolayısıyla sistemin meşruiyetini sorgulatma potansiyeli bulunan Sieyès'in temsili egemenlik modelinin

karşısında konumlanmaktadır. Çünkü Rousseau, halkın iradesinin düzenli olarak doğrulanmasını ve doğrudan katılımı esas alır. Rousseau'nun genel irade kavramı, bu anlamda, bireysel iradelerin basit bir toplamından ziyade ortak iyiye yönelik kolektif bir bilinç ve yönelim anlamıyla okunabilmektedir. Benzer bir perspektifle Schrepfer (2024) de Rousseau'nun demokrasi anlayışını ele aldığı çalışmada, egemenliğin temsil edilemeyen ve devredilemeyen genel irade ile ancak işlevsel hale gelebileceğini belirterek halk egemenliğini savunmaktadır. Schrepfer'e (2024) göre Rousseaucu bir anlayışla, Sieyès'in temsilciler aracılığıyla kullanılan egemenliğin gerçek demokratik meşruiyete zarar vereceği aşikârdır. Sieyès'in kurucu iktidar ve temsili egemenlik kavramlarına odaklanan Pérez-Crespo (2024) ise bu yaklaşımın Rousseau'nun genel iradeye öncelik veren halk egemenliği kavramıyla çeliştiğini belirtir. Çünkü Sieyès için Rousseau'dan farklı olarak ulusun iradesi, yalnızca seçilmiş ve uzmanlaşmış temsilciler aracılığıyla gerçekleştirilmektedir. Arslanel ve Eryücel (2011) de modern devlet kuramları içinde Rousseau'nun halk egemenliği ile Sieyès'in ulus egemenliği teorilerini karşılaştırmalı bir şekilde ele alarak, bu düşünürlerin temel ayrımlarını incelemişlerdir. Bu çalışmaya göre Rousseau, egemenliğin kaynağını toplum sözleşmesiyle siyasi bir birlik oluşturan ve genel iradeyi temsil eden somut halkta görürken; Sieyès, egemenliği bireylerin toplamından ziyade ortak bir yasa altında yaşayan ve aynı yasama organı tarafından temsil edilen soyut bir bütünlük olarak tanımladığı millete bağlamaktadır.

Literatürdeki bu çalışmalar Rousseau ve Sieyès'in irade ve egemenlik kavramlarına ilişkin temel ayrışma noktalarını ve bu ayrışmanın siyaset felsefesindeki yansımalarını farklı perspektiflerle analiz etmişlerdir. Her iki düşünürün de merkezinde yer alan *halkın iradesinin* doğrudan mı yoksa temsilciler aracılığıyla mı tecelli edeceği sorusunun çeşitli açılardan cevaplandığı çalışmalardan hareketle bu çalışma, iki düşünürün irade kavrayışlarının egemenlik teorilerini nasıl şekillendirdiğini ve bu teorilerin günümüz demokrasilerinin meşruiyet tartışmalarına ne gibi etkileri olduğunu ayrıntılı bir biçimde incelemiştir. Çalışma, Rousseau'nun genel irade ve Sieyès'in millî irade kavramlarını yalnızca teorik bir bağlamda karşılaştırmakla kalmayıp, bu kavramların demokratik sistemlerde nasıl yeniden üretildiğini ve siyasal meşruiyetin inşasında nasıl işlevsel hale getirildiğini analiz ederek, literatüre katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Çalışma sosyal bilimlerde yorumsayıcı yaklaşım çerçevesinde nitel araştırma yöntemleriyle hazırlanmıştır. Çalışmada ikincil kaynaklardan elde edilen metinler üzerinden doküman analizi yapılmış; bu metinlerdeki kavramlar, söylemler, argümanlar, tezler ve teorik çerçeveler betimsel analiz yöntemiyle değerlendirilmiştir. Rousseau ve Sieyès'in kült eserleri kadar, bu kavramların tarihsel dönüşümünü ele alan akademik kaynaklar da çalışmanın kapsamına alınmıştır. Yöntemsel olarak, teorik çözümleme ile tarihsel bağlam iç içe kullanılmıştır. Bu sayede kavramların hem ortaya çıktığı siyasal bağlam hem de günümüzdeki yankıları bütüncül biçimde analiz edilebilmiştir. Makale giriş hariç olmak üzere 4 bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde Rousseau'nun genel irade anlayışı teorik arka planıyla ele alınmıştır. İkinci bölümde Sieyès'in millî irade kavramı açıklanmış, özellikle Fransız Devrimi bağlamındaki işlevi değerlendirilmiştir. Üçüncü bölümde bu iki kavram karşılaştırmalı olarak incelenmiş ve temel farkları ortaya konmuştur. Dördüncü ve son bölümde bulgular ışığında genel değerlendirmelere yer verilmiş ve çalışmanın sonuçları ortaya koyulmuştur.

1. ROUSSEAU'NUN GENEL İRADE KAVRAMI

Jean-Jacques Rousseau'nun Toplum Sözleşmesi (Du Contrat Social), modern siyaset felsefesinin en önemli metinlerinden biri olarak birey ve toplum arasındaki ilişkiyi, egemenlik kavramını, özgürlüğü ve eşitliği ele alırken bireylerin toplumsal sözleşme aracılığıyla özgürlüklerini

nasıl kazanabileceğini tartışmaktadır. Rousseau, bu eserinde, bireylerin doğal özgürlüklerinden nasıl feragat ettiklerini ve bu feragatin toplumun ortak iradesiyle nasıl meşrulaştırıldığını açıklamaya çalışmaktadır.

Rousseau'nun toplum sözleşmesi teorisinin merkezinde genel irade (*volonté générale*) ve özgürlük kavramları yer almaktadır. Rousseau, bireylerin doğrudan toplumsal iradeye katılarak kendilerini özgür kılacak bir toplum düzeni kurmalarını savunmaktadır. Bu irade, bireylerin kişisel çıkarlarından bağımsız olarak toplumun ortak iyiliğini hedef almaktadır. Rousseau'ya (2006) göre insan doğası başlangıçta özgürdür, ancak özel mülkiyetin ortaya çıkışıyla birlikte toplumlar ortaya çıkmış ve bireylerin özgürlükleri kısıtlanmıştır. Bu bağlamda, toplum sözleşmesinin insanların bireysel özgürlüklerini toplumun ortak iradesiyle birleştirerek yeniden kazanmaları için bir araç olarak değerlendirildiği ifade edilebilir.

Rousseau, hem toplumsal hem de siyasal olarak demokrasiye sahip yeni bir toplum biçiminin gerekliliği üzerinde durmuştur. Bu toplum biçimi uygarlığın tüm maddi faydalarını sağlayan ve sadece belli bir azınlığın değil, herkesin özgürlük, yaşam ve mülkiyet hakkını koruyan ve bunların yanında istikrarın ve düzenin korunduğu yeni bir ortaklık biçimini tasvir etmiştir. Bu ortaklık biçimi, bir dış otoriteye itaat etmek yerine, bireylerin sadece kendi iç benliklerine itaat etmelerine izin vermektedir. Bu yeni durum, doğa durumundaki bireyi özgür kılacağı gibi yeni uygarlığın imkânlarından yararlanmaya da fırsat tanıyacaktır. Bu geçiş aşamasında bireyin sahip olduğu bireysel irade, yerini toplumsal bir iradeye bırakmaktadır (Tannenbaum, 2017).

Toplum sözleşmesi ile bireylerin kaybettiği şey, doğal özgürlükleri ve arzuladıkları her şeyi sınırsızca elde etme haklarıdır. Buna karşılık kazandıkları ise toplumsal özgürlük ve sahip oldukları varlıkların mülkiyetidir. Ayrıca, toplum sözleşmesi, bireylere sınırlarını kişisel güçlerinin belirlediği doğal özgürlüğü kazandırarak halkın iradesiyle şekillenen sınırlı özgürlükten ayırt etme yetisini de katmaktadır. Ek olarak, kaba kuvvetin ya da ilk yerleşme hakkının bir sonucu olan mülkiyeti, hukuki temele dayanan gerçek mülkiyetten ayırt etme hakkı da tanımaktadır. Rousseau'ya (2004) göre salt isteklerin itişine uymak kölelik, kendi belirlediğimiz yasalara uymaksa özgürlüktür. Hem bireyler bu şekilde kendi tüm ortak iradelerini ortaya koyarak oluşturdukları yasalara boyun eğerken, bu durumu başkalarının çıkarına çevirmekten kimsenin faydası olamayacaktır. Bu nedenle yasalar herkes için birdir.

Rousseau, toplum sözleşmesinin temel şartı olarak bireylerin toplum için kendilerini feda etmelerinin gerektiğini belirtir. Ancak bu feda etme, totaliter bir zorunluluk değildir; aksine bireylerin gerçek özgürlüklerini elde etmelerini sağlamaktadır. Çünkü birey, bu sözleşmeye katıldığında, sadece toplumun bir parçası olmayı kabul etmekle kalmayıp, toplumun iyiliğini kendi iyiliği olarak görmektedir. Rousseau genel irade ile bireyin sadece kendini değil, aynı zamanda diğer tüm üyeleri de içinde barındıran ortak bir iyilik anlayışını benimsemesi gerektiğini vurgulamaktadır (Bertram, 2004; Williams, 2014). Bu anlamda eşit bireyler uygarlık içinde yaşayan geçiş aşamasındaki insanlar olarak sahip oldukları tüm hakları kendi rızaları ve oy birliği ile bütün topluma terk ederler. Bu egemen, kendi iradesine sahip organik ve kolektif bir tüzel kişidir. Bu şekilde tüm bireyler eşit hakları alırlar, fakat Hobbesçu mutlak kendini savunma hakkını ya da Lockeçu mülkiyet hakkını terk ederler. Edindikleri haklar, toplumun uygun gördüğü ve eşit bir şekilde herkese verdiği haklardır. Böylelikle bireyler, bireysel olarak elde edebileceği haklardan çok daha fazlasına kavuşacaktır (Tannenbaum, 2017).

Rousseau'nun toplum sözleşmesi çerçevesinde ele aldığı hak devri meselesi, önemli bir sorunsal olarak karşımıza çıkmaktadır. Zira böyle bir sözleşmenin varlığının gerekliliği, bireylerin kendi yaşamlarını istedikleri şekilde yönlendirme haklarına sahip olmadıklarını ortaya koymaktadır. Kendi iradeleriyle yaşamlarını sürdürme hakkı bulunmayan bireyler, bu haklarını nasıl olup da başka bir egemene devredebilirler sorusu, akıllarda hak devri ile ilgili temel bir çelişkiyi ortaya koymaktadır? Rousseau, bu durumu, her bireyin yaşamını korumak için onu tehlikeye atma hakkına sahip olduğu gerçeği üzerinden açıklamaktadır. Rousseau'ya (2004) göre canını yangından kurtarmak için kendini pencereden atan bir kişi ile fırtına çıkacağını bile bile tekneye binen ve ardından teknenin batması sonucu hayatını kaybeden bir kişi, canına kıydığı gerekçesiyle yargılanamaz. Benzer şekilde, kendi haklarının ölmemesi ve başka bir kişi tarafından ihlal edilmemesi amacıyla toplum sözleşmesini kabul eden bir birey de haklarını “ölmüş” sayarak yargılanamaz.

Rousseau'ya göre genel iradenin işleyişiyle ortaya çıkan egemenlik devredilemez bir niteliğe sahiptir ve kolektif bir varlık olan egemen, kendisi dışında herhangi bir birey ya da kurum tarafından temsil edilemez. Her ne kadar iktidarın devredilmesi mümkün olsa da iradenin devri söz konusu değildir. Rousseau, bir toplumun tüm üyelerinin ortak bir toplumsal bağa ve kamusal çıkara sahip olmasının, meşru ve istikrarlı bir siyasi düzenin temel koşulu olarak genel iradeye dayanması gerektiğini savunmaktadır (2004: 49). Zira genel irade, ortak iyiyi sağlama amacıyla oluşturulan norm ve yasaların bütünüdür ifade eder. Rousseau, yalnızca “doğrudan demokrasi” fikrini savunmakla kalmamış, aynı zamanda genel irade çerçevesinde yapılan toplu seçimlerin faydacı bir yaklaşıma indirgenmemesi gerektiğini vurgulamıştır. Bu doğrultuda, bireylerin sosyal varlıklar olarak kabul edildiği ve rasyonel ya da irrasyonel tüm önerilere açık bir seçim ortamında en yüksek faydayı elde etmelerinin sağlandığı bir model önermiştir (Caporioni, 2015).

Genel iradenin hâkim olduğu bir düzende halk, egemenlik hakkını doğrudan kullanarak başkalarına bağımlılıktan kurtulmaktadır. Birey, yalnızca egemenliğin bir parçası olarak katkı sunduğu yasalara tabi olmaktadır. Rousseau'ya (2004: 52) göre toplum sözleşmesiyle yurttaş, egemenin iradesine boyun eğmek zorundadır; devletin bekası söz konusu olduğunda “*Egemen, bireye devletin bekası için ölmesi gerektiğini söylediğinde, yurttaş ölmek zorundadır.*” Rousseau, bireyin güven içinde yaşamasını yalnızca bu koşulun sağlayabileceğini öne sürmüş ve yaşamın yalnızca doğanın bir lütfu olmadığını, aynı zamanda devletin sağladığı bir armağan olduğunun altını çizmiştir (Ağaoğulları, 2015).

Rousseau, toplum sözleşmesinin zorunluluğunu, çözümlemeyi hedeflediği merkezi bir problem aracılığıyla ortaya koyar. Bu problem, bireyin doğal durumda sahip olduğu özgürlüğe yakın bir özgürlük biçimini toplumsal düzen içerisinde nasıl tesis edebileceği sorunsalıdır. Rousseau'ya (2004: 29) göre öyle bir toplum biçimi kurulmalıdır ki, her bir üyenin canı ve malı tüm ortak güçle savunulup korunurken, bu birliktelik içinde birey diğerleriyle birleşmesine rağmen yalnızca kendisine itaat etmeli ve özgürlüğünü muhafaza edebilmelidir. Bu yeni organik biçimiyle toplum, aynı zamanda herkes için bir egemen otoritenin kaynağıdır. Her bireyin kimliğini oluşturan iradesi ve yaşamı olduğu gibi bu da kendi iradesi olan organik bir kurumdur. Zira sözleşme yapıldıktan sonra genel irade yasama erkinin temeli olur. Rousseau, hem egemenliği meşrulaştıran siyasal süreci hem de bu sürecin ulaşmak istediği ideali genel irade ile ifade etmektedir (Tannenbaum, 2017).

Genel iradenin somutlaşmış hali olan egemenlik devredilemez bir nitelik taşır ve kolektif bir yapı olarak egemenlik, kendisi dışındaki herhangi bir kişi veya kurum tarafından temsil edilemez. Siyasal iktidar devredilebilirken, iradenin doğrudan aktarımı mümkün değildir. Rousseau'ya göre bir

toplumu oluşturan bireylerin ortak bir toplumsal bağ ve kamusal çıkar doğrultusunda hareket etmeleri ile toplumun meşru ve istikrarlı bir temel üzerine inşa edilmesi, genel iradenin varlığına dayanır. Çünkü genel irade, toplumun ortak yararını gözetken değer ve yasaların bütününe ifade eder (Rousseau, 2004). Bu noktada Rousseau, toplum sözleşmesi kuramı çerçevesinde hem Hobbes hem de Locke'tan ayrılmaktadır. Yalnızca doğrudan demokrasi olarak nitelendirilebilecek bir model öne sürmekle kalmamış, aynı zamanda genel irade temelinde şekillenen kolektif karar alma süreçlerinin salt faydacı bir anlayışa indirgenmesini engellemiştir. Bu bağlamda Rousseau, bireyleri sosyal varlıklar olarak ele alan, rasyonel ve irrasyonel tüm önerilere açık ve bireylerin en yüksek faydayı elde edebileceği bir tercih alanı öngören bir yapı tasavvur etmiştir (Caporioni, 2015).

Genel irade; rasyonel, herkes için eşit derecede geçerli ve yasal süreçlere dayandığı için meşru ve karşı konulamayacak ahlaki bir düzendir. Tüm bireysel zihinleri aşan ve onları tam bir uyum içerisinde birleştiren toplumun ortak zihni ve iradesidir (Tannenbaum, 2017). Böylelikle genel iradenin her zaman doğru olduğu ve kamu yararını gözettiği sonucu çıkarılabilmektedir. Fakat Rousseau, halkın kararlarının her zaman aynı doğrultuda olmayacağını vurgular. Zira insan doğası gereği kendi iyiliğini arzulayan, fakat her zaman neyin kendisi için gerçekten iyi olduğunu kestiremeyen bir canlıdır. Bu nedenle bireysel iradeler ile genel irade arasında bir ayrım bulunmaktadır. Bireyin özel iradesi, yalnızca kendi çıkarlarını gözetken bireysel taleplerin toplamıyken, genel irade ortak yararı ve toplumsal iyiliği hedefler. Bu bağlamda Rousseau, genel iradenin tüm bireysel iradeler bir araya geldiğinde, birbirini dengeleyen karşıt unsurların ortadan kalkmasıyla geriye kalan saf ortak çıkarı temsil ettiğini savunmaktadır. Rousseau, bir toplumda ortaya çıkabilecek bölünmelerin, genel bütünlüğe zarar vereceğini ifade etmektedir. Genel bütünlüğü zedeleyen birtakım kısmi gruplar oluştuğunda bu grupların her birinin iradesi, üyeleri açısından genel nitelik taşısa da devletin bütünü açısından özeldir. Eğer bu kısmi birleşmelerden biri diğerlerine üstünlük sağlayacak kadar güçlenirse, artık genel irade varlığını yitirir ve baskın olan görüş, bireysel bir irade hâline gelir. Genel iradenin etkin bir şekilde ortaya çıkabilmesi için devlet içinde bu tür kısmi birleşmelere yer verilmemelidir (Rousseau, 2004). Zira bu tür oluşumların varlığı, yurttaşların bireysel görüşlerini özgürce ifade etmelerinin önemini azaltmaktadır. Kısmi birleşmelerin etkisini ortadan kaldırmanın yolu da bu birleşmelerin sayısını artırarak aralarındaki dengesizlikleri minimize etmekten geçmektedir (Rousseau, 2006).

Genel iradenin üç temel işlevi vardır: Toplumsal sözleşmeyi tesis etmek, bu sözleşmenin devamlılığını sağlamak ve düzenli aralıklarla toplanan yurttaş meclislerinde yasaların oluşturulmasına rehberlik etmektir. Bu sözleşmeye katılan bireyler, toplumun refahı için gerekli görülen ve düzenli toplantılarda kararlaştırılan meşru yönetim biçimlerine, yasalara ve yetkililere uymayı taahhüt etmiş olurlar (Tannenbaum, 2017). Fakat vatandaşların rolü, yalnızca bu yasalara uymakla sınırlı değildir. Aksine, yasaların önerilmesi, müzakere edilmesi, seçilmesi, kaleme alınması ve onaylanması süreçlerinde aktif olarak yer alırlar. Caporioni'nin (2015) de belirttiği üzere, Rousseau'nun genel irade aracılığıyla ortaya konduğunu ifade ettiği bu yasalar, yalnızca kurucu nitelikteki anayasal düzenlemelerden ibaret değildir. Bilakis, tam donanımlı ve bilgili yurttaşların mecliste gerçekleştirdiği kapsamlı tartışmalar neticesinde, ceza, idare ve medeni hukuk gibi alanların yanı sıra, egemenin gündelik yaşamını düzenleyen kuralları da içerebilen her türlü yasal düzenlemeyi kapsar.

Rousseau genel iradenin egemenlik sınırını, doğanın insanlara uzuvları üzerinde tanıdığı sınırsız yetkiye benzeterek açıklar. Doğa nasıl ki insana uzuvları üzerinde sınırsız yetki vermişse ve

bu yetkinin temel amacı varlığını korumaksa, genel iradenin sahip olduğu egemenlik her parçayı bütüne en uygun şekilde işletip kullanarak varlığını korumaktır. Genel iradenin yönetiminde bu yetki egemenliktir. Bu nedenle, egemen varlık istediğinde kişi devlete karşı görevlerini hemen yerine getirmelidir. Ancak devlette yurttaşlarını topluluğa yararlı olmayan hiçbir düşünceye ve eyleme zorlayamaz. Birey, toplum faydasına aykırı davranmadığı gibi genel irade de toplum faydasına aykırı davranmaz. Bu anlamda, iradeyi “genel” kılan unsur, oyların sayısal çoğunluğu değil, oyları birleştiren ortak yarardır (Rousseau, 2004). Egemenliğin meşruluğu nasıl tartışma konusu olamazsa, sınırlarının belirlenmesi de sorgulanamaz. Çünkü bu sistemde her birey, kendisinin de katkıda bulunduğu koşullara uymaktadır. Genel iradenin her türlü egemenlik tasarrufu, genel iradenin her eylemi, tüm yurttaşları eşit ölçüde gözetir ve bağlayıcıdır. Bu nedenle genel iradeyi oluşturan vatandaşların özel iradelerini yansıtan her türlü isteği genel iradeden çıkartılır. Dolayısıyla öncelik özel iradelerin ortadan kaldırılmasıdır (Tannenbaum, 2017).

Rousseau için (2004) tüm vatandaşlar bencilce oy kullansa ve toplumsal çıkar adına oy kullanan bir kişi bile kalmış olsa, bu bir oy genel iradeyi ortaya çıkartacaktır. Fakat egemen halk sadece bir kişinin çıkarlarına değil bütün toplumun eşit çıkarlarına hizmet ettiği için bireyler kolektif olarak genel iradeyi oluşturacaktır. Öte yandan kamu çıkarına ilişkin halkın görüşleri değiştikçe sözleşmenin kuralları ve yasalar da bu değişime uygun olarak değişebilecektir. Rousseau bu şekilde yine diğer toplum sözleşmecilerden farklı olarak büyük bir esnekliğe olanak tanımaktadır. Bu bağlamda, Rousseau’nun siyasal kuramında genel irade, hem egemenliğin meşruiyet kaynağı hem de siyasal düzenin sürekliliğini sağlayan temel ilke olarak öne çıkmaktadır. Bu iradenin sağlıklı biçimde ortaya çıkabilmesi, kısmi grupların etkisinin azaltılması, yurttaşların aktif ve bilinçli katılımı ve toplumsal faydanın esas alınmasıyla mümkündür. Böylece Rousseau’nun bireyin özgürlüğü ile kolektif otorite arasında uyumlu bir denge kurarak hem katılımcı hem de bütüncül bir doğrudan demokrasi modeli önerdiği sonucuna varılabilir.

2. SİEYÈS’İN MİLLİ (ULUSAL) İRADE KAVRAMI

Fransız Devrimi’nin önde gelen düşünürlerinden biri olan Emmanuel Joseph Sieyès, siyasal düşünce tarihinde özellikle milli irade kavramına yaptığı vurgu ile önemli bir yer edinmiştir. Sieyès, 18. yüzyılda, toplumsal ve siyasal dönüşümlerin belirleyici olduğu bir dönemde, ulusun kolektif iradesini ve egemenliğini merkeze alan bir yönetim anlayışını savunmuştur. Sieyès’in geliştirdiği milli irade anlayışı, modern devletin ve temsili egemenliğin temellerinin şekillenmesinde etkili olmuş, Fransız Devrimi sürecinde eski rejimin yıkılarak yeni bir siyasal düzenin kurulmasına yön vermiştir.

Sieyès’in siyasal düşüncesinde milli irade, milletin kendine özgü bir varlık ve bütünlük olarak kavranmasıyla doğrudan ilişkilidir. Sieyès, millet kavramını sadece yaşayan bireylerin toplamı olarak değil, aynı zamanda geçmiş ve geleceği kapsayan manevi bir varlık olarak tanımlamaktadır. Bu anlamda ulus (millet), bireylerin toplamı değil, onların üzerinde ve onlardan bağımsız bir tüzel kişiliktir. Bu nedenle, egemenlik halkın bireysel iradelerinden değil, bu soyut bütünlüğün iradesinden doğmaktadır. Sieyès (2005: 12) bu görüşünü şu ifadelerle dile getirir: “*Ulus her şeyden önce gelir. Tüm yetkinin kaynağı odur.*” Bu anlayışa göre ulus doğrudan eylemde bulunamaz; yalnızca temsilcileri aracılığıyla konuşabilir ve karar alabilir. Bu nedenle milli irade, doğrudan halkın katılımıyla değil, seçilmiş temsilciler eliyle ortaya koyulmaktadır. Sieyès (2005: 24) de bu durumu açık bir biçimde ifade eder: “*Özgür bir ülkede ulus, yalnızca temsilcileri aracılığıyla konuşabilir ve hareket edebilir.*” Bu görüşün Rousseau’nun doğrudan demokrasi modeline yöneltmiş dolaylı bir

eleştiri niteliğinde olduğu ifade edilebilir. Sieyès'e göre (2005) bireylerin özel çıkarlarının siyasal sürece doğrudan yansması, milli iradenin bütünlüğünü zedeler. Bu nedenle sendikalar, dernekler ve siyasi partiler gibi çıkar gruplarının milli iradeyi temsil edemeyeceği düşüncesi, Fransız Devrimi sonrasında etkili olmuş ve bu tür oluşumlar bir süreliğine yasaklanmıştır. Böylece Sieyès'in milli irade anlayışı, temsili egemenlik ilkesine dayanan, ulusun soyut varlığını esas alan ve doğrudan değil dolaylı katılımı meşru gören modern bir siyasal kuram olarak şekillenmiştir.

Sieyès, geliştirdiği milli (ulusal) irade kavramı ile Rousseau'nun düşüncelerini takip eden, fakat farklı bir yönelim ortaya koymuştur. Sieyès bu düşünceleriyle Fransız Devrimi'nin teorisyeni konumuna getirilmiş ve Fransa'da eski rejimin yıkılarak yeni bir siyasal düzenin inşasında etkin bir aktör haline gelmiştir (Touchard, 2015). Sieyès'e (2005) göre insanlar doğuştan eşittir ve siyasal topluma katılmadan önce özgürlük ve mülkiyet gibi temel haklara sahiptirler. Bu hakların korunması ve güvence altına alınması amacıyla devlet kurumsallaşmıştır. Bireyler yaptıkları sözleşme ile yalnızca cezalandırma hakkını devlete devretmiş, karşılığında devletin sağladığı güven ortamında özgürce çalışarak elde ettikleri mülki haklara sahip olma güvencesine kavuşmuşlardır.

Sieyès'in yaklaşımı, klasik egemenlik anlayışına karşı bir dönüşüm niteliğindedir. Sieyès'in anlayışında halk somut bireylerin toplamıken, millet soyut bir manevi kişiliktir. Bu yüzden egemenlik, bireylerin kendisinden ziyade millet ile ifade edilen üst düzey yapıya aittir. Dolayısıyla egemenliğin kullanımı da doğrudan değil, temsili olmalıdır (Arslanel ve Eryücel, 2011: 17). Egemenliği halka teslim eden bu modelde halk, artık yönetimde söz sahibidir; fakat bu söz hakkı doğrudan katılım yoluyla değil; seçilmiş temsilciler üzerinden gerçekleşmektedir. Böylece egemenliğin uygulayıcısı kral değil, halk adına hareket eden ulusal meclistir (Sieyès, 2005). Bu düşünce, "*Egemenlik halka aittir, ama halk bu egemenliği temsilcileri aracılığıyla kullanır*" ilkesine dayanmaktadır. Bu yönüyle Sieyès, hem halkın yönetime katılmasını meşrulaştırmış hem de doğrudan demokrasinin zorluklarını aşmak için temsili bir yapı önermiştir. Egemenliğin devredilemezliği ilkesi korunurken, pratikte uygulanması temsili mekanizmalarla sağlanmıştır (Çelik, 2018: 413).

Toplumsal düzenin korunması adına mülkiyet hakkının güvence altına alınmasının önemine değinen Sieyès (2005), bireylerin çalışma hakkı, mülkiyet edinme özgürlüğü ve yasal güvencelerin gerekliliği gibi temel hakların korunması gerektiğini savunmaktadır. Sieyès, "*Üçüncü Tabaka Nedir?*" adlı eserinde üçüncü tabakayı (halkı) toplumun tüm üretici gücü ve temel unsuru olarak tanımlamaktadır. Bu sınıf hem "her şeydir" hem de siyasal düzende bugüne kadar hiçbir şeye sahip olmamıştır. Bu çelişkiye çözüm olarak, aristokratik ayrıcalıkların kaldırılmasını ve meclisin sadece milletin temsilcilerinden oluşması gerektiğini savunmaktadır (Arslanel ve Eryücel, 2011: 15-16).

Sieyès de Rousseau gibi siyasal toplumun ve devletin üç farklı evreden oluştuğunu belirtmiştir. Evrelerden ilki; bir grup insanın birleşme iradesi göstererek *ulusu* oluşturduğu evredir. Sieyès için bir toplumun meydana gelmesinin evreleri vardır, ancak sonunda meydana gelecek siyasal toplumun nasıl adlandırılacağı ile ilgili kavramsal bir ayrım gerekmez. Bu nedenle, insanların içinde birleştikleri soyut bütünü belirtmek için halk, toplum ya da ulus gibi kavramlar arasında bir ayrıma da gerek yoktur. Ulus denen varlık bireysel iradelerin bir ürünüdür (Atakan, 2017; Sieyès, 2005). Dolayısıyla milli irade anlayışının doğrudan ulus egemenliği ilkesi ile ilişkili olduğu ifade edilebilir. Sieyès'in düşüncesine göre halkın iradesi devredilemez ve bölünemez nitelikte olup, egemenliğin nihai kaynağı ulusun kendisidir. Sieyès (2005), "*bireyler doğuştan özgür ve eşittir; fakat toplumsal düzen içerisinde yaşamlarını sürdürebilmeleri için ortak bir otoriteye ihtiyaç duyarlar*" diyerek, bu

otoritenin genellikle bireylerin doğuştan sahip olduğu hakları koruma ve güvence altına alma amacıyla kurulan devlet tarafından sağlandığını ifade eder (Touchard, 2015).

Sieyès (2005), toplumsal düzenin inşasında bireylerin toplum sözleşmesi ile belirli haklarını devlete devrettiklerini, fakat bu devrin ulusun egemenlik hakkını kapsamadığını savunmaktadır. Bu nedenle egemenlik, yalnızca millete aittir ve temsilciler aracılığıyla kullanılabilir. Bu açıdan dikkate alındığında Sieyès'in milli irade anlayışının, temsilî demokrasi fikrine dayandığı ve halkın doğrudan yönetime katılmasının yerine seçilmiş temsilciler aracılığıyla iradesini ortaya koyması gerektiği düşüncesini sahiplendiği; egemenliğin kaynağını halkta gören ancak bu egemenliğin kullanımını temsili mekanizmalarla sınırlandıran bir modeli ortaya koyduğu aşikardır (Ağaoğulları, 2015; Beriş, 2006).

Sieyès (2005) egemenliğin bireylerde değil, kolektif bir varlık olarak ulusta olduğunu vurgulamış ve bireysel talepler yerine genel iradenin belirleyici olduğunu belirtmiştir. Ayrıca, merkezi bir idari sistemin gerekliliğini vurgulayan Sieyès, hukuk temelli bir yönetim anlayışının modern devlet için vazgeçilmez olduğuna dikkat çekmiştir. Öte yandan Sieyès'in milli irade (volonté nationale) kavramı, kendisinin anayasal kuramının merkezinde yer almakla birlikte, doğrudan egemenlik (souveraineté) kavramı ile örtüşmez. Sieyès, özellikle Fransız Devrimi bağlamında egemenlik kavramının monarşik mutlakiyetçilikten miras kalan bir belirsizlik taşıdığını düşünerek, *kurucu iktidar* (pouvoir constituant) kavramını geliştirmiştir. Sieyès'e (2005) göre ulus, öncelikle bir siyasal öznedir ve bireylerin kolektif iradesinin bir birleşimi olarak varlık kazanır. Ulusun iradesi doğrudan halk tarafından değil; halk adına hareket eden temsilciler aracılığıyla icra edilmelidir. Bu yaklaşımın, Rousseau'nun doğrudan demokrasi anlayışına bir alternatif oluşturduğu ifade edilebilir.

Sieyès (2005: 42) halkın doğrudan yasama sürecine katılmasının pratik olarak mümkün olmadığını savunmuş ve *“Fransa ne bir demokrasi ne de bir federasyon olabilir; Fransa, bütün parçalarıyla tek bir bütün olmalıdır”* ifadesiyle özetlenen bir yönetim anlayışını benimsemiştir. Bununla birlikte, Sieyès'in kurucu iktidar anlayışı anayasa yapma yetkisinin halktan geldiğini kabul eder; fakat bu yetkinin halkın kendisi tarafından değil, seçilmiş olağanüstü temsilciler (*Extraordinary Representatives*) tarafından kullanılması gerektiğini ileri sürer. Bu bağlamda Sieyès, anayasa yapma sürecinin halkın doğrudan katılımıyla değil, halk adına hareket eden bir meclis tarafından gerçekleştirilmesi gerektiğini savunarak kurucu iktidarın sınırsız ve mutlak bir güç olmadığını vurgulamaktadır (Pérez-Crespo, 2024). Milli irade kavramı da bu anlayış çerçevesinde şekillenmiştir. Sieyès'e (2005) göre halkın iradesi sürekli bir şekilde ifade edilen bir doğrudan egemenlik değil, seçimler yoluyla temsil edilen ve hukuki çerçeve içinde sınırlanmış bir güçtür. Bu bağlamda Sieyès için temsiliyet mekanizması, bireylerin doğrudan yönetime katılmasından çok daha etkili ve sürdürülebilir bir yönetim biçimi sunmaktadır (Rubinelli, 2020). Dolayısıyla Sieyès'in milli irade kavramı, hem halkın egemenliğini tanıyan hem de bu egemenliği temsilciler aracılığıyla sınırlandıran bir yaklaşım olarak değerlendirilmelidir. Bu anlayış, daha sonra liberal temsili demokrasinin gelişiminde önemli bir temel oluşturmuştur.

3. ROUSSEAU VE SİEYÈS'İN İRADE ANLAYIŞLARININ KARŞILAŞTIRILMASI VE MODERN DEMOKRASİLERDEKİ YANSIMALARI

Rousseau, genel irade kavramıyla bireyi kolektife tabi kılarken, herkes için siyasal eşitlik ve özgürlük vaat eden bir toplumda ahlaki yükümlülüklerle sahip bir halkın egemenliğini savunmaktadır. Bu toplum yapısı, daha az bilgiye sahip, mülk sahibi olmayan ya da entelektüel açıdan daha sıradan

insanlara bile yeni bir saygınlık kazandırmayı amaçlamaktadır. Rousseau'ya (2004) göre herkes zekâsı ve yetenekleri doğrultusunda bu kolektif yapıya katkıda bulunacaktır. Toplum sözleşmesi, özgürleşmiş insanın bu anlaşma ile elde edebileceği, insanlık tarihinin en yüksek ideallerini temsil eden bir yapıyı ortaya koymuştur.

Rousseau'nun genel irade kavramının sınırlarına ilişkin belirsizlik ise eserlerinin çeşitli biçimlerde anlaşılmasına ve yorumlanmasına neden olmuştur. Rousseau'ya göre birey, özgürlüğünü kolektif birliğe devretmekle onu yitirmez; bunun yerine daha üst bir özgürlük düzeyine erişir. Toplumun bir üyesi sıfatıyla genel iradeye katılan birey, bu sayede kendi rasyonel iradesini de yansıtan bir özgürlük biçimine kavuşur. Rousseau, bu noktada, bireyin genel iradeye uymaya zorlanmasının bireyi gerçek anlamda özgürleştirdiğini ve hem bireysel hem de toplumsal açıdan en üst düzeyde bir özgürlüğe ulaştırdığını ileri sürmektedir. Bu özgürlük anlayışı, yalnızca bireyin kendi rasyonel iradesinin bir tecellisi olmakla kalmayıp, aynı zamanda toplumun genel iyiliği ve ortak çıkarı için de vazgeçilmez bir koşuldur. Toplum sözleşmesine katılım da bireyin kendini özgürleştirmesi anlamına gelir, zira bireyin kendi iradesiyle ortak çıkarlara en uygun olanı kabul etmesinin özgürlüğün gerçek tanımıdır (Rousseau, 2004). Bu çerçevede Rousseau'nun yaklaşımı, özgürlüğün yalnızca keyfi bireysel çıkarların tatmininden ibaret olmadığını; aksine, toplumsal düzenin ve ortak iyiliğin tesis edilmesiyle mümkün olabileceğini vurgulamaktadır.

Rousseau'nun *Toplum Sözleşmesi* eserinin etkileri, yalnızca felsefi düşünceyle sınırlı kalmamış, aynı zamanda siyaset bilimi ve hukuk literatüründe de derin izler bırakmıştır. Modern demokratik teorilerin temel taşlarını atmış olan Rousseau, birey ile devlet arasındaki ilişkiyi yeniden tanımlamış ve halk egemenliğini savunmuştur. Bu, toplum sözleşmesi anlayışının temelinde, bireylerin devletin egemenliği altında, ancak yine de özgürlüklerini ve eşitliklerini koruyabilecekleri bir sistem kurma fikri yatmaktadır. Modern liberal ve demokratik siyaset anlayışları, Rousseau'nun fikirlerinden büyük ölçüde beslenmiştir. Örneğin, Rousseau'nun genel irade kavramı, doğrudan halkın iradesiyle şekillenen demokratik bir sistemin temelini oluşturmuş, bu anlayış, günümüz demokrasilerinin halkın egemenliği fikriyle örtüşmüştür (Rawls, 1999). Rousseau'nun yaklaşımı, aynı zamanda toplumda bireylerin eşit haklara sahip olmalarını savunarak, demokratik toplumlarda sosyal adaletin sağlanabilmesi için güçlü bir temel sunmuştur.

Rousseau (2004) genel iradeyi, belirli evrelerden geçmiş bir toplumun iradesine dayandırmaktadır; fakat sözleşmeyi oluşturan toplum millet olarak tanımlanacak ise genel iradede bahsetmek mümkün değildir. Bu durum, hem hukuki hem de fiili açıdan geçerli değildir. Çünkü millet, yalnızca belirli bir dönemde yaşamış bireylerden ibaret bir varlık değildir. Belirli bir dönemde yaşamış bireylerin oy kullanarak ifade ettikleri irade, tüm milletin iradesini, genel iradeyi ortaya koymaz. Dolayısıyla, bir ülkedeki seçimler sonucunda çoğunluğun aynı yönde oy kullanarak oluşturduğu bireysel iradelerin toplamı da genel iradeyi ortaya koymamaktadır (Atakan, 2007). Rousseau'nun anlayışında kamusal çıkarın gerekliliklerini en iyi şekilde muhakeme ederek oy kullanan özgür birey, böylece genel iradenin bir parçası olma hakkını kazanır. Fakat aynı muhakeme süreciyle iradesini ortaya koymasına rağmen oylama sonucunda azınlıkta kalan birey, genel iradenin bir parçası olarak kabul edilmez (Berlin, 1958; Wokler, 2001). Bu durum, Rousseau'nun siyasal düşüncelerinin eleştiriye açık yönlerinden biri olmuştur.

Sieyès de Rousseau gibi modern siyasal düşünce tarihine egemenlik ve irade kavramları çerçevesinde yön veren düşünürdür. Her iki düşünür de siyasal meşruiyetin halkın iradesinden kaynaklandığını savunmakla birlikte, bu iradenin nasıl oluştuğu ve icra edilmesi gerektiği konusunda

temelden farklılaşmaktadırlar. Fakat Rousseau'nun bahsettiği genel irade de Sieyes'in bahsettiği milli irade de pratikte çoğunluğun iradesi temsil etmektedir. Diğer taraftan iki düşünürün kavramsallaştırmaları da iradenin sınırlarını, kimi zaman mutlak ve sınırsız bir iktidarın kimi zaman ise çoğunluğun diktatörlüğünün belirleyeceğine engel oluşturmamaktadır.

Rousseau'nun genel irade kavramı ile Sieyès'in milli irade anlayışı, halkın kolektif bir varlık olarak siyasal sürece dâhil edilmesi ve bu iradenin ulusal egemenlik biçiminde tanımlanması açısından önem taşımaktadır. Monarşik yönetimden modern devlete geçişle doğrudan ilişkili olan bu kavramlar, modern devlet anlayışının temellerini oluşturan süreçlerde belirleyici bir rol oynamıştır. Rousseau, halkın doğrudan egemenliğe dayalı bir sistem önerirken, Sieyès temsili yönetimi benimsemiştir (Ağaoğulları, 2015). Rousseau, halkın doğrudan yasama sürecine katılımını ve iradesini doğrudan ifade etmesini savunurken; Sieyès, büyük toplumların doğrudan demokrasiyle yönetilemeyeceği görüşündedir. Bu bağlamda, halkın egemenliğini ancak seçtikleri temsilciler aracılığıyla kullanması gerektiğini öne sürmüştür (Touchard, 2015).

Rousseau'nun fikirleri 1789 Fransız Devrimi sırasında bir mücadele aracı olarak kullanılmış ve bazı durumlarda radikal eylemleri meşrulaştıran bir zemin oluşturmıştır (Tannenbaum, 2017). Rousseau'nun genel irade kavramı, Sieyes'in de milli irade olarak tanımladığı halkın kolektif arzusu, ulusun birleşik bir varlık olarak şekillenmesi, bu arzunun ulusal egemenlik şeklinde somutlaşması ve monarşik devletten ulus devlete dönüşmesiyle yakından bağlantılıdır. Zira ulus devletler, belirli bir coğrafyada yaşayan insanların, kendi özlerinden türeyen ve kendilerini yansıttığına inandıkları bir egemen otoriteye bağlılıklarının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bu yapılar, ilk olarak İngiliz Restorasyon döneminde ortaya çıkmış, daha sonra Amerikan ve Fransız devrimleriyle birlikte köklü bir şekilde yerleşmiştir. Böylece ulus devletler, ulus kavramını oluştururken, monarşilere karşı özerk ve toplu bir kimliği ve bu kimliğin kendi üzerinde hâkimiyet kurma hakkını savunmuştur (Berlin, 1958). Bu bağlamda, ulusun iradesi fikri, bazı düşünürler tarafından aristokratik imtiyazların haklılığını desteklemek için kullanılırken; bazı durumlarda ise monarşik söylemlerin, kralı yalnızca devletle değil ulusla da birleştirerek merkezi otoriteyi güçlendirme çabası olarak işlev görmüştür (Ağaoğulları, 2015).

Sieyes milli iradenin zarar görmemesi adına alınacak önlemlere yönelik önerilerinde genel iradenin korunmasına yönelik Rousseau'cu fikirler önermiştir. Örneğin Sieyes de Rousseau gibi her türlü farklı birleşmelerin ve gruplaşmaların özel istekleri gündeme getireceğini iddia ederek birleşmelere karşı durmuştur. Sieyès'e (2005) göre bu durum, millî iradenin veya genel iradenin yok olmasına sebep olacaktır. Nitekim Fransız Devrimi'nden sonra burjuva devrimcileri, genel iradenin sendikalar, dernekler ve partiler gibi kısmi çıkar grupları aracılığıyla oluşturulamayacağı düşüncesiyle, bu tür örgütlenmeleri yasaklamışlardır. Diğer bir ifadeyle bu tür örgütlenmelere; özel iradeleri ön plana çıkararak, iradelerin açıklanmasına engel olarak ya da iradeleri yönlendirilmeye açık hale getirerek genel iradenin işleyişinin önünde engel teşkil edeceği düşüncesiyle karşı durulmuştur (Atakan, 2007). Bu yaklaşımın, ulusu sistem içinde bir tehdit unsuru olmaktan çıkararak monarkın gücü içerisinde konumlandırmak amacı taşıdığı düşünülebilir. Fakat burjuvazinin ortaya çıkışıyla birlikte, ulus ve burjuva artık siyasal bir güç olarak monarkın yerine geçmeye aday hale gelmiştir. Burjuvazinin yükselişi, monarkın yerine geçmeye aday olan halk egemenliğine karşılık ulusal egemenlik ve bölünmez bir cumhuriyet kavramlarının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Böylece daha önce monarşik söylemlere dayanak oluşturan ulus, demokratik söylemlerin de temel referans noktası haline gelmiştir (Ağaoğulları, 2015).

Bu iki yaklaşım, günümüz demokrasilerinde hem anayasal sistemlerin hem de yurttaş katılımı modellerinin farklı biçimlerde inşa edilmesine yol açmıştır. Rousseau’nun genel irade (doğrudan demokrasi) vurgusu; referandumlar, halk inisiyatifleri ve yerel katılım mekanizmaları gibi doğrudan demokrasi araçlarında kendini gösterirken; Sieyès’in temsile dayalı anlayışı, liberal demokrasilerdeki temsili kurumların– parlamento, siyasi partiler, anayasal teminatlar– temelini oluşturmaktadır. Modern demokrasiler bu iki düşünür arasında bir denge kurma çabasıyla, temsili sistem içinde halk iradesine doğrudan ifade alanları açmaya çalışmaktadır (Held, 2006). Bu bağlamda, modern demokrasilerin işleyişinin vazgeçilmez unsuru olarak görülen seçimler, genel irade ve milli irade kavramının farklı biçimlerdeki tezahürü olarak ifade edilebilir. Zira seçim sonuçları da bireylerin özel iradelerinin toplamıdır; fakat tamamı olarak kabul edilmemektedir. Halkı oluşturan tüm yurttaşların oy kullanıp kullanmama iradeleri özgür iradelerini yansıtır; fakat kısıtlılar, çocuklar, ceza hükmü nedeniyle oy kullanamayanlar bu iradenin dışındadır. Dolayısıyla seçim sonuçları doğrudan halkın tümünün iradesi değildir. Oy kullanmış yurttaşlar içerisindeki çoğunluğun siyasal tercihlerinin görünümü olarak ifade edilebilir. Bununla beraber, Rousseau’nun anlayışında özgürlük, yalnızca bireyin kendi koyduğu yasaya itaat etmesiyle mümkündür. Sieyès ise temsiliyet olmadan toplumlarda siyasal karar almanın mümkün olamayacağını savunmaktadır. Ancak modern demokrasilerde birey hem özne (egemen) hem nesne (yönetilen) olmak zorundadır. Bu durum özgürlük ile temsil arasında daimi bir gerilim yaratmaktadır (Ferry ve Renaut, 2001: 107).

Demokrasi sözcüğünün etimolojik yapısına dayandırılarak basit anlamıyla “demos” ve “kratos” üzerinden ifade edilmesi, halkın egemen olması ve iktidarın halkın elinde bulunması duruma uygun düşen siyasal rejim modelinin diğer bir meşru ifadesi olarak ortaya konulmaktadır. Yönetimin demokratik olabilmesi siyasal alanın süjesinin *halk* olmasına dayanmak için yeterli görülmüştür. Buna karşılık, milli iradenin demokrasi için önemli bir unsur olduğu ve meşru bir dayanak oluşturduğu kabul edilebilse de ulus devletlerin demokratik devlet olarak tanımlanabilmesi için bu unsurun tek başına yeterli olamayacağı açıktır (Ağaoğulları, 2015). Hukuk devleti ilkelerinin de siyasal sistem tarafından benimsenmiş olması gerekmektedir. Öte yandan, modern demokrasilerde egemenlik, yalnızca hukuk devleti ilkesiyle de sınırlı değildir; kuvvetler ayrılığı çerçevesinde yasama, yürütme ve yargı organlarının birbirine üstünlük kurmaksızın iktidarı paylaşmasıyla şekillenmektedir (Gözler, 2023; Kelsen, 2020). Dolayısıyla egemenliğin tesisi ve işlemesi birden çok dinamikle şekillenmektedir. Bu durum, günümüzdeki egemenlik ve irade kavramlarının belirsizleşmesine, siyasal alan tarafından söylemsel düzeyde işlevselleştirilmesine de olanak tanımaktadır. Diğer bir ifadeyle demokrasinin gelişime açık olduğu sistemlerde çoğunluğun iradesinin her zaman ortak yarara karşılık geldiği argümanı benimsenmektedir.

Bununla birlikte Rousseau’nun genel irade anlayışının, kolektif olanı mutlaklaştırma potansiyelini de taşıdığı ifade edilebilir. Halkın iradesini ahlaki olarak mutlaklaştırarak, liberal düşüncenin temelini oluşturan bireysel haklar doktriniyle de uyumsuzluk içindedir (Bobbio, 1984). Genel irade, toplumun tek bir ortak iradeyle hareket edebileceği varsayımına dayanmaktadır. Fakat modern toplumlar sınıfsal, kültürel ve düşünsel olarak farklılaşmış karmaşık yapılardır. Bu nedenle genel irade kavramı, otoriter bir homojenlik talebine dönüşebilir. Bu şekilde genel irade adına konuşan siyasal iktidar, çoğu kez kendi iradesini mutlaklaştırarak muhalefeti bastırma eğilimine girebilir. Benzer şekilde Sieyès’in milli irade kavramı da modern temsili demokrasinin temelidir. Fakat çağdaş toplumlarda temsil mekanizmalarının halkın gerçek tercihlerini ne kadar yansıttığı giderek daha fazla tartışmalı hale gelmiştir (Aron, 2011: 134-142).

Genel irade yaklaşımı, birlik ve bütünlük fikrine dayanmaktadır. Fakat modern toplumlar çok kültürlü, çok kimliklidirler. Liberal demokrasiler ise bireysel haklara öncelik vermekte ve genel iradeyi sınırlandırmaya çalışmaktadır. Bu nedenle Rousseau'nun genel iradesi, halkın çoğunluk iradesini ahlaki ve siyasal olarak mutlaklaştırdığı için, liberal bireysel haklarla doğrudan çelişebilir (Ferry ve Renaut, 2001: 93). Benzer şekilde, Sieyès'in milli irade kavramsallaştırmasının, modern devletin karmaşıklığı içinde bir zorunluluk olduğunu kabul edilebilir. Fakat bu temsiliyet biçimi, halk egemenliğinin gerçek anlamda hayata geçirilmesini engellemektedir. Çünkü modern demokrasilerde milli irade, halkın iradesini yansıtmaz; onu temsil ettiğini iddia eden seçilmiş azınlıkların iradesine indirgenmektedir (Bobbio, 2011: 58).

Bu bağlamda Rousseau ve Sieyès'in irade kavramsallaştırmalarının çağdaş demokrasilerde de önemli çelişkiler barındırdığı anlaşılmaktadır. Çağdaş demokrasilerde 'egemen halk' fikri çoğu zaman soyut bir meşruiyet kaynağına indirgenmiş, pratikte yönetici sınıfın rızasını üretmek için araçsallaştırılmıştır (Bobbio, 2011: 93). Bu sebeple çağdaş demokrasilerde genel veya milli irade adına karar alma süreçlerinin çoğu zaman temsili kurumlar ve partiler aracılığıyla bürokratikleşme eğilimi gösterdiği ifade edilebilir. Bu da halk egemenliğinin sembolikleşmesine yol açmaktadır. Diğer taraftan liberal demokrasilerin katılımcılığı sınırlandırdığı bir gerçektir; ancak bu sınırların çoğulculuğu korumak için gerekli olduğunu savunulmaktadır. Bu nedenle Rousseaucu anlamda bir doğrudan demokrasi talebi, çağdaş toplum yapısıyla uyumsuz gözükmektedir. Çünkü çağdaş demokrasiler, temsili kurumlar aracılığıyla işleyen ve hukuki temele dayanan sınırlandırılmış rejimlerdir. Halkın iradesi bu çerçevede bir unsurdur; ama tek belirleyici değildir (Aron, 2011: 146).

Modern demokratik sistemlerde halk egemenliğinin temel dayanaklarını oluşturan irade kuramları, Rousseau'nun genel irade ve Sieyès'in milli irade kuramları arasında süregelen bir denge arayışı içindedir. Siyasal iradenin kaynağına ve biçimine dair tarihsel yaklaşımlar, çağdaş demokrasilerde hem meşruiyet hem de işleyiş bakımından belirleyici olmaya devam etmektedir. Bu bağlamda, doğrudan katılıma dayalı birlikçi yaklaşımlar ile temsili kurumsallaşmayı esas alan çoğulcu modeller arasında yapısal bir gerilimin söz konusu olduğu ifade edilebilir. Bu durumun nedenleri arasında günümüzde demokratik rejimlerin yalnızca halkın iradesine indirgenemeyecek karmaşık bir yapı arz etmesi ve hukukun üstünlüğü, temel hakların korunması ve kurumlar arası denge ilkeleri gibi temel ilkelerin bu iradenin sınırlarını ve uygulama biçimlerini belirlemesi sayılabilir. Ayrıca siyasal meşruiyetin sürdürülebilirliği, iradenin hem temsil hem katılım yoluyla şekillenmesini mümkün kılan çoğulcu bir zemine dayanma ihtiyacı neticesinde ancak mümkün olabilir. Bu çerçevede, çağdaş demokrasilerde egemenlik anlayışı, tekil bir özneye atfedilen mutlak güçten ziyade kurumsal özerklikler ve normatif ilkeler temelinde inşa edilen kolektif bir düzen fikrine yönelmektedir.

GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Modern demokratik sistemlerin egemenlik tesisi, meşruiyetin sağlanması ve işleyiş dinamikleri, halkın veya ulusun iradesinin nasıl tespit edileceği ve siyasal karar alma süreçlerine ne şekilde yansıtılacağı sorusu etrafında şekillenmektedir. Bu temel sorunsala yanıt arayışında Jean-Jacques Rousseau ve Emmanuel Joseph Sieyès tarafından geliştirilen irade kavramsallaştırmaları, iki farklı ve belirli anlamda karşıt paradigmalar geliştirmişlerdir. Rousseau'nun doğrudan demokrasi anlayışına uygun düşen genel irade kavramsallaştırması ile Sieyès'in temsili demokrasiyi meşrulaştıran milli irade kavramsallaştırması, iradenin tanımı, sahibi, tecelli biçimi ve amaçları gibi pek çok noktada ayrılmaktadır.

Jean-Jacques Rousseau'nun *genel irade* ve Emmanuel Joseph Sieyès'in *milli irade* kavramlarını çeşitli temel ölçütler ekseninde ele alarak bu iki egemenlik anlayışı arasındaki temel farklılıkları ve benzerlikleri aşağıdaki gibi ifade edilebilir:

Tanım açısından değerlendirildiğinde, Rousseau'nun genel iradesi, toplumun ortak iyiliğini ve müşterek menfaatini hedefleyen kolektif bir irade olarak kavramsallaştırılırken; Sieyès'in milli iradesi, ulusun bir bütün olarak iradesini ifade eden ve bu iradenin temsil yoluyla işlerlik kazandığı bir egemenlik anlayışına tekabül etmektedir.

Bu iki kavramın dayandığı *düşünsel zeminler* de farklıdır. Genel irade, temelini Rousseau'nun *Toplum Sözleşmesi* adlı eserinde ortaya koyduğu teoriden alırken; milli irade, modern ulus devlet anlayışı ve bu anlayışla birlikte gelişen temsili demokratik sistemlerle daha yakından ilişkilidir.

Egemenliğin sahipliği noktasında da önemli bir ayrım göze çarpmaktadır. Rousseau'ya göre egemenlik, halkın ortak iradesidir ve bu irade bölünemez, devredilemez niteliktedir. Buna karşın Sieyès, egemenliğin soyut bir bütün olarak millete ait olduğunu ve bu egemenliğin, millet adına hareket eden, seçimle belirlenmiş temsilciler aracılığıyla kullanılabileceğini savunur.

Bu farklılık, doğal olarak *demokrasi anlayışlarını* da etkilemektedir. Rousseau, egemenliğin doğrudan halk tarafından kullanıldığı bir doğrudan demokrasi modelini idealize ederken; Sieyès, halkın iradesinin temsilciler aracılığıyla ifade edildiği temsili demokrasi modelini esas alır.

Halkın katılımı da bu doğrultuda farklılaşır. Genel irade anlayışında halk, yasama gibi temel karar alma süreçlerine aracısız bir şekilde katılır. Milli irade anlayışında ise halk, yönetime katılma hakkını, kendi iradesini yansıtacağına inandığı temsilcileri seçerek dolaylı yoldan kullanır.

Her iki irade anlayışının *amacı* da farklı önceliklere sahiptir. Rousseau'nun genel iradesi, toplumun ortak iyiliğini ve bireylerin ahlaki bir varlık olarak gerçek özgürlüğünü sağlamayı hedefler. Sieyès'in milli iradesi ise daha çok milletin iradesinin temsil yoluyla siyasal alana yansıtılmasını ve halkın bu yolla yönetime katılımının güvence altına alınmasını amaçlar.

Bireysel hak ve özgürlükler konusunda da farklı yaklaşımlar söz konusudur. Genel irade anlayışında, bireylerin özel iradeleri toplumun ortak iyiliği adına genel iradeye tabi kılınabilir ve bu durum, belirli koşullarda bireysel özgürlüklerin sınırlandırılmasını beraberinde getirebilir. Milli irade anlayışında ise, genellikle modern anayasal sistemlerde olduğu gibi, bireysel hak ve özgürlüklerin anayasa ve yasalarla güvence altına alınması ve keyfi müdahalelere karşı korunması ilkesi ön plandadır.

Son olarak, bu teorik ayrımların *pratikteki sonuçları* da farklı demokratik mekanizmalarda kendini gösterir. Rousseau'nun genel irade ideali, halk oylamaları (referandumlar) ve bazı yerel doğrudan demokrasi uygulamalarında kısmi bir yankı bulurken; Sieyès'in milli irade anlayışı, günümüzdeki seçim sistemlerinin, parlamenter demokrasilerin ve ulusal meclislerin temel mantığını oluşturmaktadır.

Sonuç olarak çalışma, Rousseau'nun doğrudan katılıma dayalı, bölünemez ve devredilemez halk egemenliği anlayışı ile Sieyès'in ulusun soyut birliğini temel alan ve temsil mekanizmasıyla işleyen milli egemenlik tezi arasındaki temel felsefi ayrımlar ve pratik yansımalar incelenmiştir. İki düşünürün iradeye yükledikleri anlamlar, demokrasi anlayışları, halkın katılımına bakış açıları ve bireysel hak ve özgürlükleri konumlandırma biçimleri karşılaştırılmıştır. Bu bağlamda, günümüzde halk egemenliğinin genellikle temsili sistemler üzerinden işlediği ve çoğunluk iradesinin milli irade

adı altında meşruiyet kazanmasının, demokratik sistemlerde denge ve denetim mekanizmalarının önemini artırdığı ifade edilmelidir. Öte yandan egemenliğe ilişkin Rousseau'nun genel irade idealinin vurguladığı ortak iyi ve bireysel özgürlüklerin korunması kaygısı ile milli iradenin temsil vasıtaları aracılığıyla salt çoğunlukçuluğa indirgenme riski, hâlihazırdaki tartışmaların gündeminde kalmaya devam etmektedir. Bu durum da temsili demokrasilerde azınlık haklarının güvence altına alınması, farklı görüşlerin temsil edilmesi ve iktidarın keyfililiğinin önlenmesi gibi alanlarda etkin denge-denetim mekanizmalarının, yargı bağımsızlığının ve çoğulcu katılım kanallarının hayati rolünü bir kez daha teyit etmektedir.

Modern demokrasilerde genel irade, genel anlamda halkın egemenliği ve kamu yararı doğrultusunda yasaların ve politikaların oluşturulmasında temel rehber olarak görülmektedir. Egemenliğin halkta olduğunu belirten, ancak halkın iradesini yalnızca seçimler aracılığıyla temsil eden milli irade kavramı da halkın, devletin kurucu gücü olarak egemenliğini temsil ettiğini savunur ve genellikle halkın doğrudan veya dolaylı temsilciler aracılığıyla iradesinin yansması olarak yorumlanır. Milli irade kavramı da halkın iradesinin her türlü iç ve dış etkenden bağımsız olduğunu vurgulayan bir ilke olarak kabul edilmektedir. Bu anlamda milli irade, halkın kendi kaderini belirleme hakkını sahiplenmesi anlamına gelir ve bu iradenin en güçlü temsili, meclisler aracılığıyla gerçekleşmektedir. Bu iki kavram genellikle temsili demokrasi çerçevesinde birleştirilmiştir. Zira halk iradesinin yalnızca seçimlerle belirlenmesi, doğrudan halk egemenliğinden uzaklaşmayı, egemenliğin halka ait olduğunu fakat temsilciler aracılığıyla işlediğini ifade etmektedir. Dolayısıyla modern demokrasilerde genel irade ve milli irade genellikle halkın egemenliğini temsil etse de doğrudan halk iradesi yerine temsili yollarla ifade bulmuştur. Günümüz temsili demokrasileri dikkate alındığında da tarihsel olarak Rousseau'nun genel irade anlayışından Sieyès'in milli irade anlayışına geçişin yaşandığı bir sürecin varlığından söz edilebilmektedir.

KAYNAKÇA

- Ağaoğulları, M. A. (2015). *Siyasal düşünceler tarihi: Antik çağdan Fransız Devrimi'ne*. İletişim Yayınları.
- Aron, R. (2011). *Demokrasi ve totalitarizm* (Çev. V. Hatay). Kadim Yayınları.
- Arslanel, M. N. ve Eryücel, E. (2011). Modern devlet anlayışının felsefi temelleri. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15(2), 1–20.
- Atakan, A. (2007) Milli irade kavramı üzerine bir inceleme. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 13(3-4), 39-82.
- Baczko, B. (1988). The social contract of the French: Sieyès and Rousseau. *The Journal of Modern History*, 60, 98-125.
- Beriş, H. E. (2006). *Siyasal düşünce tarihinde ulus ve egemenlik kavramları*. Orion Yayınları.
- Beriş, H. E. (2008). Egemenlik kavramının tarihsel gelişimi ve geleceği üzerine bir değerlendirme. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 63(1), 55–80.
- Berlin, I. (1958). *Two concepts of liberty*. Oxford University Press.
- Bobbio, Norberto (1984). The Future of Democracy. *Telos: Critical Theory of the Contemporary* 3(5), 3-16.
- Bertram, C. (2004). *Rousseau and the social contract*. Routledge.

- Cammack, D. (2025). Rousseauian sovereignty: The willingness of all. *Journal of Sortition*, 1(1), 182–203.
- Caporioni, G. (2015). Rousseau's general will. *Poliarchia*, 2(5), 59–92.
- Carruthers, S. (2008). The concept of the general will in the writings of Rousseau, Sièyes, and Robespierre. *Articles*. 9. <https://arrow.tudublin.ie/aaschlawart/9>
- Çelik, Y. (2018). Geçmişten günümüze egemenlik kavramı ve değişen egemenlik anlayışı. *Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 22(3–4), 394–416.
- Ferry, L. ve Renaut, A. (2001). *Modernliğin siyasi felsefesi* (Çev. N. Satılmış). İletişim Yayınları.
- Gözler, K. (2023). *Anayasa hukukuna giriş*, Ekin Yayınevi.
- Held, D. (2006). *Models of democracy*. Stanford University Press.
- Kaya, M. A. (2022). Egemenlik kavramı ve siyasi düşünürler. *Necmettin Erbakan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 5(1), 213–235.
- Kelsen, H. (2007). *Saf hukuk teorisi*, (Çev. R. Türmen), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Ochoa Espejo, P. (2015). Popular sovereignty. Gibbons, M. T. (Ed.) içinde *The Encyclopedia of Political Thought* (ss. 2887–2888). Wiley.
- Pérez-Crespo, C. (2024). Sieyès's idea of constituent power: A moderate and illiberal idea of sovereignty in the French revolution. *History of European Ideas*, 50(6), 1029–1051.
- Rawls, J. (1999). *A theory of justice*. Harvard University Press.
- Rousseau, J. J. (2004). *Toplum sözleşmesi*. (Çev. B. Kaynak), Betik Yayınları.
- Rousseau, J. J. (2006). *İnsanlar arasındaki eşitsizliğin kaynağı*. (Çev. R. N. İleri). Say Yayıncılık.
- Rubinelli, L. (2016). How to think beyond sovereignty: On Sieyes and constituent power. *European Journal of Political Theory*, 18(1), 47.
- Rubinelli, L. (2020). Sieyès and the French Revolution. *Constituent Power: A History* içinde (33–74). Cambridge University Press.
- Schrepfer, M. (2024). Rousseau's case for democracy. *The Southern Journal of Philosophy*.
- Sieyès, E. J. (2005). *Üçüncü sınıfta nedir?* (Çev. İ. Birkan). İmge Kitabevi.
- Tannenbaum, D. G. (2017). *Siyasi düşünce tarihi*. Ankara: BB101 Yayınları.
- Tarhan, G. (2009). Rousseau ve Sièyes'de egemenlik kuramı. *ETHOS: Felsefe ve Toplumsal Bilimlerde Diyaloglar*, 2(4), 1–23.
- Touchard, J. (2015). *La Révolution Française et la pensée politique moderne*. Presses Universitaires de France.
- Williams, D. L. (2014). *Rousseau's Platonic enlightenment*. University Park: Pennsylvania State University Press.
- Wokler, R. (2001). *Rousseau: A very short introduction*. Oxford University Press.
- Xhaferi, A. (2022). Democracy and democratic freedom from a philosophical perspective. *Jus & Justicia*, 16(1), 114.